

कार्यकर्ता :
असंघटित
कष्टकरी
सुशीला नाईक

संवादक : राजा शिरगुप्पे

बेळगाव जिल्ह्यातील निपाणी या गावात, औपचारिक शिक्षण वाट्याला न आलेल्या सुशीला नाईक यांनी स्वतःवर लादल्या गेलेल्या 'देवदासी' पणातून स्वतःची तर सुटका करून घेतलीच, पण अन्य अनेक महिलांना त्या बेड्यांतून सोडविण्यासाठी संघर्ष केला. त्याचबरोबर तळागाळातल्या अशिक्षित व अंधश्रद्धेच्या जोखडात सापडलेल्या महिलांना बळ देण्यासाठी रचनात्मक कामही केले. पूर्णतः प्रतिकूल परिस्थितीत संघर्ष करून, व्यवस्थेशी टक्कर देत उभे राहता येते व जिंकता येते हे सुशीलाताईंनी दाखवून दिले आहे, त्याचे कौतुक करण्यासाठी हा पुरस्कार आहे.

Mob. : 9343826691

साधना । १४ जानेवारी २०१७

माझ्या महाविद्यालयीन विद्यार्थी जीवनापासून मी निपाणीतल्या बिडी कामगार चळवळीशी जोडला गेलो. ही चळवळ मुख्यतः महिला बिडी कामगारांनी उभी केली होती. ही चळवळ केंद्रीभूत ठेवून मग परिवर्तनवादी आणि प्रबोधनकारी अनेक चळवळींशीही संबंधित झालो. लोकविज्ञान, अंधश्रद्धा निर्मूलन, देवदासी, शेतकरी, दलित आणि स्त्रिया असे या चळवळीचे बहुविध आयामांचे स्वरूप होते. त्यानिमित्ताने जीवनदांनी अनेक कार्यकर्त्यांशी संलग्न झालो. सुशीला नाईक ऊर्फ सुशाक्का ही त्यातलीच एक. आम्ही सगळे पुस्तकातून तयार झालेलो परिवर्तनवादी होतो, तर ती थेट जीवनसंघर्षातून अनुभवसिद्ध होऊन परिवर्तनासाठी तयार झालेली कार्यकर्ती होती. या भारतीय समाजव्यवस्थेत धर्म आणि परंपरेच्या जोरावर आज ज्यांना आधीच माणूस म्हणून विकसित होण्याच्या सर्व संधी नाकारल्या गेल्या आहेत, त्या जातीत आणि वर्गात ती जन्माला आली. रूढ अर्थाने कसलेही शहाणपण दिल्याचा दावा करणारे शैक्षणिक वातावरण तिला मिळाले नाही; पण एक नैसर्गिक माणूस म्हणून जगण्याच्या आंतरिक उर्मेने तिला लाभलेल्या जीवनाकडूनच ती शिकत गेली. आजूबाजूच्या काळोख्या वातावरणात प्रकाशाचे स्रोत शोधत राहिली. ती व्यक्तीची समष्टी कधी झाली, हे कदाचित तिलाही कळले नसेल. वंचित, सामान्य आणि परंपरेने दबलेली एक स्त्री दास्यत्वाच्या सर्व बेड्या तोडून किती व्यापक आणि परिवर्तनशील होऊ शकते, हा मध्यमवर्गातून आलेल्या आम्हा सगळ्याच तरुण कार्यकर्त्यांना चमत्कार वाटावा असा साक्षात्कारी अनुभव होता आणि आहे. गेल्या चाळीस-पन्नास वर्षांतील तिने केलेल्या वेगवेगळ्या मोर्चांवरच्या निःस्पृह लढायांची आणि कार्याची पोचपावती तिला या वर्षांच्या महाराष्ट्र फाउंडेशनच्या पुरस्काराने दिली. दुसरी एखादी सामान्य स्त्री या गोष्टीने अगदी हुरळून गेली असती. पण ही वरवर निरक्षर वाटणारी स्त्री आपले पाय जमिनीवर किती घट्ट रोवून आहे, हे पुरस्काराची बातमी मिळाल्यावर तिने जे उद्गार काढले, त्यावरून स्पष्ट दिसते. ती म्हणाली, “ज्या चळवळीने मला घडवले, त्या चळवळीचे हे अभिनंदन आहे.”

प्रश्न : सुशाक्का, तुझी मुलाखत घ्यायची आहे.

– (माझ्याकडे रोखून पाहत) म्हंजे, तू प्रश्न इचारनार

आणि मी शाळेच्या पोरसारकं उत्तर द्यायचं?

प्रश्न : (थोडंसं ओशाळत) तसे नव्हे. तू त्यावरचं आपलं मनोगत- म्हणजे म्हणणं सांगायचं.

– म्हणणं सांगायला तू परशानं कशाला इचाराय पायजे? त्या तर मला पयल्यापासूनच पडल्यात आणि त्यावर मी माझं म्हणनं बी आजपत्तूर मांडत आलीय आणि अजून मांडतीया.

प्रश्न : ती तुझी चळवळीतली भाषणं आज नकोयत. तू आज तुझ्याबद्दल बोलायचं आहे.

– म्हंजे?

प्रश्न : म्हणजे तू देवदासी चळवळीत येण्याआधी, कामगार संघटनेत-शेतकरी संघटनेत भाग घेण्याआधी

लढाई जिंकाया हत्यार लागत नाही!

एका नव्या चळवळीला आमी सुरुवात केल्ली. नंतर निपाणीलाबी परिषद झाली. तवा सौंदत्तीला म्हंजे रेणुकादेवीच्या स्थळाला- जितं पोरींना देवदासी सोडलं जातं, तिथं- जाऊन आंदोलन करायचं ठरलं. ‘देवी मुले मागत नाही, देवीला मुले सोडू नका.’ अशी चळवळ करायची नक्की केलं. बाबा आडावांच्या पुढारपणाखाली नुस्त्या देवदासीच न्हवं, तर महाराष्ट्रातले अन् कर्नाटकातले बरेच तरुण कार्यकर्तेबी आमच्यासोबत हुते. त्यामुळं आमाला लईच हुरूप आल्ता. ‘बिड बॅडरी आप्पा, बिड बॅडरी... देवरगी मक्कळ बिड बॅडरी... (सोडू नका, सोडू नका.. देवीला मुली सोडू नका...)’ लई देशभर तिची बातमी झाली.

तुझं आयुष्य कसं होतं, हे पण आम्हाला जाणून घ्यायचंय.
- म्हंजी, तुला आज माझ्या जीवनाची 'कत्ता' सांगू म्हणतोस...

प्रश्न : अगदी बरोबर! तू अगदी बरोबर शब्द वापरलास. तू त्या 'मी बाई आहे म्हणून' या मुक्ताट्यात शेतमजूर स्त्रीची भूमिका करायचीस. त्या वेळी 'काय सांगू माझ्या जीवनाची कत्ता' असं म्हणून तू त्या संवादाला सुरुवात करायचीस आणि मग शेतमजूर बाईची सगळी कहाणी मांडायचीस. थोडंसं तसंच.

- (चेहऱ्यावर हास्य फुललेलं आहे.) लई भारी मजा यायची न्हाई राजू, त्या नाटकायेळी! देवदासींसाठं 'सावली' केंद्र उभा करत हुतो तवा परचारासाठी आणि थोडंफार पैसं मिळवण्यासाठी आपण ते नाटक करायचो. तवा मी ती कत्ता हुरूपानं सांगायचो. दुकाला औशीद न्हाई. पन सांगीटल्यावर थोडं हलकं वाटतं. तवा बी मला ते जाणवायचं.

प्रश्न : आज मात्र तू तुझी खरीखुरी कथा सांगायचीयस. तुझा बाप काय करत होता, तू कुठं जन्मलीस, कशी वाढलीस, देवदासी कधी झालीस वगैरे...

- हंSS (दीर्घ सुस्कारा सोडते.) ह्याच गावात (निपाणीत) जनमलो मी. तवा हे गाव आजच्याएवढं मोटं नव्हतं. पन बाजाराचं हुतं. बाप शेती करायचा. म्हणजे सोताची न्हवती. गावातल्याच एका मारवाड्याच्या शेतावर राबायचा. पण तो सोताला कधी शेतमजूर म्हनवायचा न्हाई, शेतकरीच समजायचा. मल्लू तेचं नाव. मल्लूला आम्ही पाच भनी आणि दोन भाऊ अशी सात पोरं झालो. लई काय बरी परिस्थिती नव्हती. पण फार उपाशीबी राह्यला लागत न्हवतं. जातीनं आमी बेरड. तवा लोक मान देयाचे नाहीत. पण जरा बेरडाची जात वाईट म्हणून टरकून बी असायचे. बेरडाचा धंदा एक तर दरोडे घालायचा, न्हाय तर दारू गाळायचा. पण बापांनं दोनी कामं कधी आयुष्यात केली न्हाईत. तेला कारण तेची आय. म्हंजे माजी आजी. लई देवगुणाची. तिला आसलं कायी बंगाळ चालायचं नाही. तिच्या बी अंगात ती देव काडायची. पण फकस्त देव काडायची. आनि तिला ते जोगती व्हनं, देवाला सोडनं बी नामंजूर व्हतं.

प्रश्न : मग तू कशी जोगती- म्हणजे देवदासी झालीस?

- तेच सांगतूय. एक-दोन वर्सांची हुतो. तवा डोक्यात केसाचा गुंता व्हायला लागला. तसं रोज अंधुळ, केस इंचसं आसं घरात कमीच हुतं आणि कामांम्होरं घरच्या मोठ्या

मानसान्सी त्येच्यासाठी येळ बी कमी भेटायचा. मग कवातरी आजी, कवा आई तो गुंता सोडवायच्या. पण पुन्ना-पुन्ना गुंता हुतच हुता. आजूबाजूची लोकं सांगाय लागली की, ही देवाची जट हाय. ह्या पोरीला देवी मागाय लागलीया. तवा हिला देवीला सोडा. पण आजीचा त्याला ठाम नकार हुता. मग काय झालं, कुणास ठाऊक. थोरला भाऊ काय तरी कारणानं सारकं आजारीच पडाय लागला. तवा अंगात काडलेल्या एका बाईनं सांगिटलं, 'हे सारं सुशीला तुमी देवीला सोडत न्हाई, म्हून व्हायला लागलंय. आनी पोरगं वाचायचं आसलं तर तिचं देवासंगं लगीन लावून टाका.' त्येच्यावर घरात भांडन वाटण्यासारकं लई काय बाय झालं आणि शेवटीला मला देवीला सोडायचं ठरलं. माजी केसात हुनारी गुंतवळ सोडवायचं बी बंद झालं. मग तिची घट्ट जट व्हाय लागली. मला आटवतं, तिसऱ्या-चौथ्या वर्सीला आमच्या घराच्या दारात लई मोटा मांडव घातलाता आनि मला बाशिंग बांधून नवरीसारकं सजीवल्यालं. सगळीजन येऊन माज्या पाया पडत हुती. मला बी लई मजा वाटत हुती. आनि मग मला सांगण्यात आलं की, आता तू देवाची बाई झालीस. तुजं लगीन आता देवाशी लागल्यालं हाय.

प्रश्न : मग शाळा वगैरे?

- थोरला भाऊ आन् भन शाळला जातच हुती. मी बी त्येच्याबरूबर जायला लागलो. माजी जटबी लईच वाडल्याली. त्येच्यावर सारकं हळदी-कुंकू वाहून ते आणकीच घट्ट झाल्यालं. शाळेत पोरं-पोरी मला जवळ बसू द्यायाची न्हाईत. आपला पाय लागलं जटंला म्हणायची. कुठल्यातरी कोपऱ्यात मी एकलीच बसायची. मला ते काय आवडंनं झालं आन् मी शाळेत जायाचं बंद केलं. मला बी कुनी शाळेला जायाचा आग्रेव केला न्हाई. पण एक कांबळे नावाच्या बाई हुत्या. त्या मातर माझ्यासाठी लई धडपडल्या. मला शाळेसाठी बलवायला त्या महिनाभर यायाच्या. पन मी गेलो न्हाई ते न्हाईच.

प्रश्न : मग घरी बसून काय केलंस?

- निपाणीत तंबाखूच्या वखारी खूब. आजी आन् आई तंबाखूच्या वखारीत कामाला जायाच्या. मी जरा मोठी झाल्यावर म्हंजे दहा-अकरा वर्सांची झाल्यावर त्येच्याबरूबर कामाला जायला लागलो. तोपतूर मी घरात धाकट्या भावंडांन्नी सांभाळायचो. माज्या जटंमुळं गल्लीतसुद्धा मला कोन पोरं शिवाशिव हुईल म्हणून खेळाय घ्येयाची नाहीत.

प्रश्न : मग महिला बिडी कामगार संघटनेत कधी

आलीस?

- मी संगटनेत आली नाही, आमी सगळ्यांनी मिळून संगटना तयार केली. ह्येच्या आदी निपाणीतल्या या वखारीत काम करणाऱ्या आमा बायकांची गत लईच वाईट होती. सकाळी आठ-नऊला वखारीत गेलं की, रात्री बारा-एकलाच वखारीतनं सुटका व्हयाची. सगळं तंबाकूतलंच काम. सगळी वखार तंबाकूच्या धुशीनं भरल्याली. त्यामुळं बायकांची छाती नेहमीच भरल्याली. आनि नाक-घशातनं सारकी खोकल्याची उबळ. मजुरीबी फकस्त दोन रुपय भेटायची. हे कमी म्हणून वखार मालकांची, वखारीतल्या मुकादमांची बायकांच्यावरबी वाईट नजर. लाजकाज सोडून सांगतो राजू तुला की, मी ज्या वखारीत काम करायची, त्या वखारीचा मालक येनार म्हंटलं की, आमची मुकादमीन धुरपामावशी तंबाकूच्या चाळणीखाली आमा पोरीस्नी लपवून ठेवायची. हे असं किती दिवस चालल्यालं, माहीत नाही. पण एक दिवस आजूबाजूच्या बायकांकडनं निरोप आला की, निपाणीच्या कालेजमध्ये सुभाष जोशी नावाचे एक सर हाईत. आपल्या घरी समद्या कामगार बायकास्नी मिटिंगीला बोलीवलयं. आम्हासाठी हे सगळं नवीनच हुतं. सगळ्या वखारीतल्या दोन-चार दोन-चार बायका मिळून जोशी गल्लीतल्या सरांच्या घरी मिटिंगीला गेलो. तिथं सरांची बायको सुनीताका बी हुत्या, त्येंनी आम्हा सगळ्यास्नी च्या करून दिला. मग सरांनी मिटिंगमध्ये भाषण केलं. आमी किती कस्ट करीत आहोत, आनी मालक लोक त्येच्यावर नुसता मलिदा कसा खात्यात, हे बैजवार सांगीटलं. आमच्या कस्टाचं दाम आमास्नी मिळत न्हाई, हे खरं तर आमास्नी माहीत हुतंच. पण एवड्या सपस्टपणे हे कोन तरी आमच्यासाठी पयल्यांदाच बोलत हुतं. हेच्या इरोधात आमी आंदोलन करनार काय, म्हनल्यावर सगळ्याजनी 'व्हय' म्हणालो. 'आट तास काम, पाच रुपय दाम' ही आमची पयली मागणी झाली आनि गावातल्या सगळ्यात मोठ्या वखारीपासं संपाला सुरुवात केली. लई दिवस संप चालला. गावातले मालक दाद दितच नव्हते. शेवटी वखारीच्या मालकालाच घेराव घालून बसलाव, तवा कुटं जराशी तड लागली. आमची मागणी मान्य झाली. तवापासं आमची संगटना जी बळकट व्हतं गेली, ती कदीच कुटल्या आंदोलनात मागं सरली न्हाई. मग आरोग्य सोईसाठी, प्राव्हिडंट फंडासाठी, रजांसाठी- असे लई मोर्चे-आंदोलने केली. तुरंगातबी गेलाव. पण कदी हार मानली न्हाई. कामगारांचे लई प्रश्न मार्गी लावू शकलाव. हेच्यातनं

लक्षात आलं की, 'आपण जर एक राह्यलाव, तर आपलं जीवनबी लई चांगलं करू शकताव.'

प्रश्न : पण तुझ्या देवदासीपणाचं काय ?

- एका बाजूला विडी कामगार म्हणून मी थोडंफार पोटापुरतं मिळवत हुतोच. मग मंगळवार, शुकीरवारला देवीच्या नावानं परडी घेऊन गावभर जोगवा मागत हुतो. कामगार संगटनेमुळं लई गोष्टी लक्षात येत हुत्या. आपलं दुक एकट्यानं सोडविता येत न्हाई, त्येला संगटनेचं बळ लागतं- हे चांगलंच उमजलं हुतं. पण गळ्यात बांधल्यालं हे दर्शन देवीची करनी नाही तर मानसाचीच तुफकरनी हाय, हे अजून कळत नव्हतं. त्यामुळं कामगार म्हणून आमच्या हक्कांसाठी भांडत हुतो, पण देवदासी म्हणून सोताचं नशीब म्हणून सोसत हुतो. एक दिवस सरांचा निरोप आला की, तुमाला माहीत असलेल्या सगळ्या देवदासीसं घेऊन घरी मिटिंगीला या. तवा माज्यासारक्या बायकांची संख्या लईच हुती. त्यातल्या पाच-पन्नास बायका गोळा केल्या आणि सरांची घरी गेलू. तिथं पुण्यावरनं दोन मान्सं आल्ती. नंतर कळलं की, ते डॉ. नरेंद्र दाभोलकर आणि बाबा आडाव हुते. त्येंनी आमची इचारपूस केली. देवदासी म्हून आमाला भोगाय लागणाऱ्या यातना समजून घेतल्या. हे देवाचं वगैरे काय नसून कशी अंधश्रद्धा हाय आनि त्यामागं काई लबाड लोकांचा हात हाय, हेबी समजावलं. आपले प्रश्न सोडवायचे असतील, या यातनातून भाईर पडायचं आसलं तर एकीची गरज हाय, असं सांगीटलं. मग पुढच्याच महिन्यात निपाणीपासून पन्नास किलोमीटरवर, पण महाराष्ट्रात असलेल्या गडहिंग्लज गावात देवदासींची परिषद झाली. तितं गडहिंग्लजचे प्रा.विठ्ठल बन्ने, श्रीपतराव शिंदे, बापू म्हेंत्री, गासोटीचे डॉ.वास्कर, निंबाळकर, राजन गवस अशी आमच्यासाठी काम करणारी लई मोटी मान्सं भेटली. मग लक्षात आलं की, आपण एकटं न्हाई. गरज हाय ती कामगार संगटनेसारकी आपलीबी एकी व्हाय पायजे. वखारीत मालकाच्या रूपानं शत्रू समोर दिसायचा; हिथं थेट देवालाच समोर उभा केल्याला! पण आमी सगळ्या एकत्र आल्यावर या देवाच्या मागं हुबा असलेल्या लबाडांची ओळख व्हायला लागली. गडहिंग्लजच्या गौराबाई सलवादे- ती बी देवदासीच. लई तळतळून बोलली त्या परिषदेत. मग आमी आमच्या मागण्यांचं निवेदन केलं. देवदासींना पेन्शन हवी, रोजगार हवा, घरकुल हवं. महाराष्ट्र आणि कर्नाटक सरकारकडं निवेदनं पाटीवली. वेळ पडली तर मोर्चा-आंदोलनाचीबी तयारी ठिवली. एका नव्या चळवळीला आमी सुरुवात

केलती. नंतर निपाणीलाबी परिषद झाली. तवा सौंदत्तीला म्हजे रेणुकादेवीच्या स्थळाला- जितं पोरींना देवदासी सोडलं जातं, तिथं- जाऊन आंदोलन करायचं ठरलं. 'देवी मुले मागत नाही, देवीला मुले सोडू नका.' अशी चळवळ करायची नक्की केलं. बाबा आडावांच्या पुढारपणाखाली नुस्त्या देवदासीच न्हव, तर महाराष्ट्रातले अन् कर्नाटकातले बरेच तरुण कार्यकर्तेबी आमच्यासोबत हुते. त्यामुळं आमाला लईच हरूप आल्ता. 'बिड बॅडरी आप्पा, बिड बॅडरी... देवगी मक्कळ बिड बॅडरी... (सोडू नका, सोडू नका.. देवीला मुली सोडू नका...)' लई देशभर तिची बातमी झाली. टीव्हीवरबी दाकिवलं. तवापासं दोनी राज्यातल्या सरकारांचं आमच्याकडं लक्ष गेलं. आन् आदूनमदून सरकारी अधिकारीबी भेटाय याय लागलं. काय काय लिवून धिऊ लागलं. पूर्वी सौंदत्तीला गुपचूपपनं देवीला पोरी सोडायचं चालू हुतं. सोडायचं नाही असा कायदा हुता, पण पोलिसांचं भय न्हवतं. आतामातुर पोलीस खातं अशा गोष्टींकडं लक्ष देऊ लागलं. आन् जवळपास देवीला पोरं सोडायचं बंद झालं.

प्रश्न : देवदासीची सगळ्यात मोठी खूण तिच्या केसातली जट. तुझी जट तर जवळजवळ दहा किलोची आणि लांबलचक होती. पण तू ही जटनिर्मूलनाची चळवळ सुरू केलीस आणि आजही तुझं हे काम चालू आहे.

- व्हय. देवदासी म्हणजे जटेला लई महत्त्वाची मानल्यात. परत्येक्ष देवीचा आशीर्वादच त्यो, आसं समजल्यात. त्येला हात घालणं म्हणजे थेट देवीलाच दुकीवल्यासारकं हाय, असा समज हाय. मी सरास्नी म्हनलं, 'आपल्याला ही देवदासीची पद्धती बंद करायची आसलं, तर पयलं ह्या जटला काडायला पायजे. तवा माजीच पयली जट काडायची.' सर म्हणीत हुते, थोडे दिवस तुमची जट न्हावू दे. देश-परदेशातील लोक येणार हाईत. त्येना हे किती वाईट आसतंय, हे कळू दे. मग मी म्हनलं- न्हाई, सुरुवात माज्यापासंनच करायची. मग सरांच्या घरातच जाहीरपणे मी माजी स्वोताची जट कापली आणि तवापासं ह्यो जट निर्मूलनाचा कार्यक्रम सुरू झाला. आजपुतूर दोन-चार हजार तरी जटा आमी कापल्यात. कामगार संगठनेच्या कार्यकर्त्यांनी आनि तुमच्यासारक्या भावांनी यासाठी आमाला लई मदत केली. बंगलोरच्या एका कलेक्टरच्या मुलीला जट आल्ती. यवडा मोठा कलेक्टर, पण देवीच्या भीतीन तो जट कापायला घाबराल्ता. मी म्हनलं, 'देवीचा सगळा कोप मी माज्या अंगावर घेती; तू काळजी करू नगं.'

मी तिची जट कापली. आज ती पोस्ती अमेरिकेत डाक्टर हाय. आसं बरंच काय बाय चालवलेलं.

प्रश्न : मग 'सावली' कधी निर्माण झाली ?

- कामगार संगठनेतल्या कामगार बायांचे प्रश्न कामगारकल्याण खात्याकडं आणि समाजकल्याण खात्याकडं मागला लागत हुतं. पण देवदासींचं म्हणजी त्येच्या राहण्याचं, पोटापाण्याचं प्रश्न कसं सोडवायचं, हे समजत नव्हतं. मग कळलं की, समाजकल्याण खात्याकडं त्याबद्दल काय योजना हाईत. मग देवदासींच्या पुनर्वसनासाठी, त्यांच्या पोरान्च्या शिक्षणासाठी आनि पोटापाण्याच्या धंद्यासाठी शिक्षण देणारी संस्था काडायची. कामगार संगठनेमार्फत आदीच चार-पाच ठिकाणी स्वस्त धान्याची रेशन दुकानं सुरू केल्ली, त्येचा उपेग आणि फायदा समोर दिसतच हुता. मग देवदासींसाठी काम करणारी सावली नावाची संस्था काडायचं ठरलं. तुमी सगळी हुताच की मिटिंगला. मग आपुन भागातल्या देवदासींचा सर्व केलाव. आनि ही संख्या लईच मोठी हाय, ह्ये लक्षात आल्यावर संस्था काडायचं नक्की केलाव. तिच्या परचारासाठी आणि पैसा गोळा करण्यासाठी आपण सगळ्यांनी मिळून नाटक केलाव. तूच लिवला हुतास की.

प्रश्न : पण त्या नाटकाची खरी लेखिका तूच आहेस. तू सांगितलेले संवाद आणि गाणी फक्त मी लिहून काढली, एवढंच. नाही तर मला कुठं देवदासींचं जगणं नीट माहीत होतं? नाव पण तू अगदी झकास दिलं होतंस. तेव्हा ते ज्योती म्हापसेकरांचं 'मुलगी झाली हो' हे नाटक गाजत होतं. तू नाव दिलंस 'मी बाई आहे म्हणून...' नाटक कसं लिहावं आणि कसं करावं, हे खरं तर तूच मला अन् माझ्या सर्व सहकाऱ्यांना शिकवलंस.

प्रश्न : व्हय बाबा. पण आमाला लिवाय-वाचाय कुटं येतंय! लिहून काढलासा तुमीच. आपण त्या नाटकाचे खेळ केले. जास्ती पैसा नाय मिळाला. पण 'सावली'चं आन् तिच्या कामाचं नाव झालं. कर्नाटक सरकारच्या समाजकल्याण खात्याच्या मदतीन बेळगावच्या अनू नवाथेपाळणाघर चालवायच्या. त्यांनी आमाला निपाणीला येऊन मार्गदर्शन केलं. आपली पाळणाघर बी दाकिवली. मग निपाणीत सावलीमार्फत आमी कामगार बायका आनि देवदासींच्या मुलांसाठी पाच पाळणाघरं सुरू केली. त्या वेळी अंगणवाड्याबी सुरू केल्या. मग संस्थेचं काम बी वाढाय लागलं. देवदासींना कामं शिकविणारी शिबिरं घेतलाव.

प्रश्न : 'सावली'ची पहिली अध्यक्षा तूच झालीस ना?

- व्हय. कारण संसार नसल्याली, कारखान्याच्या संपामुळे कामधामबी नसलेली मीच बिनकामाची देवदासी हुतो. खरं तर थोडंफार शिकल्याल्या बायका हुत्या, पण त्येंनी कायबाय कारणं सांगून अध्यक्षा व्हायाचं नाकारलं. मी अडानी असूनबी कसलाच आगापिछा न्हाई म्हणून आखीरला मलाच अध्यक्षा केलं. आणि सुनीता वहिनी संस्थेच्या सेक्रेटरी झाल्या. पहिल्या पाच-सहा वर्षांत आमी लई फिरलाव- बेंगलोरपासून दिल्लीपर्यंत. आणि देवदासींच्या पुनर्वसनासाठी लई धडपडलाव.

प्रश्न : अक्का, तू शेतकरी चळवळीतली होतीस. खरं तर तुझा शेतकऱ्यांशी काय संबंध?

- आसं कसं म्हणतोस बाबा? मी कामगार म्हणून, मी देवदासी म्हणून ज्या चळवळी केल्या, त्येच्यात तुज्यासारकी शेतकऱ्यांची तरून पोरं असलेले माझे भाव आमच्यासोबत उभं राह्यले. कामगार म्हणून आमचे हाल बगीत हुतोच. आमचे मालक शेतकऱ्यांचा तंबाकू घेतानाबी त्येंना कसं नाडत हुते, तेबी कळत हुतं. तुमी जवा तंबाकूच्या भावासाठी आंदोलन करायचं ठरिवल्यासा, तवा माझ्या भावांचाच प्रश्न हाय- मग मलाबी आणि आमा सगळ्यांनाच मागं राहून चालणार न्हाई, हे लक्षात आलं. म्हणून सगळ्या कामगार बायका, सगळ्या देवदासी यांना नीट समजावून सांगीलं आनि आमी सगळ्याच आमच्या भावांबरोबर रस्त्यावर उतरलाव. म्हणून दुकं नष्ट करायला एकीशिवाय दुसरा मार्ग नाही.

प्रश्न : अक्का, निपाणी परिसरात झालेल्या अंधश्रद्धा निर्मूलन, लोकविज्ञान चळवळी, परिसरात काढलेल्या वेगवेगळ्या आरोग्य आणि शेती यात्रा, स्त्री-मुक्ती यात्रा, साहित्य चळवळी, दलित चळवळ या सगळ्यांत तू सततच कृतिशील अग्रणी राहिलीस. हे असं तुला प्रत्येक ठिकाणी आपण असणं, काम करणं खरंच महत्वाचं वाटत होतं; की केवळ सुभाष जोशी सरांच्या आणि आमच्या सहवासात तू आहेंस म्हणून...

- तुमी सगळी माजीच मानसं हुता आनि हाईसा, म्हणून मी या सगळ्यात हुते आणि हायबी. हे खरंच हाय. पण काम करताना समजत गेलं की, तुमी जे-जे प्रश्न घेऊन चळवळ करतायसा, ते सगळेच प्रश्न हिकडनं नाय तर तिकडनं आपल्याशीच जोडलेले हाईत. माजं सैपाक करणं विज्ञानाशी जोडलेलं हाय. माजं देवदासीपण अंधश्रद्धेशी जोडलेलं हाय. माजा आजार आरोग्यासी हाय, माज्या कुटुंबाचं आनि

गावाचं जीणबी शेतीवर आवलंबून हाय. हे आसं सारं.

प्रश्न : अक्का, हे सगळं काम करताना तुज्या घरातल्या लोकांची तुला किती मदत होती?

- (थोडा वेळ स्तब्ध होत...) थोरल्या भावाचा परवापर्यंत इरोध व्हता. आसलं काय करायचं, तर माज्या घरात राह्यचं नाई. हे सगळं भिकेचे डोवाळे हाईत- म्हणायचा. पण भर्नीनी आणि धाकट्या भावानं लईच मदत केली. मला सांभाळून घेतलं. मला जे वाटतं, ते करू दिलं.

प्रश्न : अक्का, तुला कधी इतरांसारखं लग्न करून चारचौघांसारखा संसार करावा वाटला नाही? किंवा देवदासी प्रथेप्रमाणे कधी झुलवा लावावासा?

- (हसते.) कधीच नाही. माज्या एका भनीचा नवरा प्राध्यापक हाय. तेनं एकदा मला समोर बसीवलं, सांगीलं- मी तुज्यासाठी चांगलं घर काढतू. लग्नीन लावून दितू. पण मी ठाम नाही म्हणलं. हे बी सांगीलं की, माज्यामुळं तुमाला काय कमीपणा येईल आसं माज्या आयुष्यात कधीच हुनार नाही. तसं काय झालं, तर मी माजं त्वांड कधीच दाकीवणार नाही. आजबी मी ताट मानां हुबी हाय. कामगार संगठनेतल्या माज्या कार्यकर्त्या भावांनी नगरपालिकेत निवडून आल्यावर आमच्यासारक्या देवदासींस्त्री घरकुलं बांधून दिली. देवदासींचे प्रश्न जेवढे सुटाय पाहिजेत तेवढं आजून नाथी सुटले, पण सोडविण्यासाठी आमी आंदोलनं करीतच राहू. आन् लढाई जिंकाया हत्यारं लागत नाहीत, तर मनाची शक्ती आणि एकीची गरज लागते- एवढं मला आजवरच्या आंदोलनांनं शिकिवल्याला हाय. परवा ह्या पुरस्काराची बातमी आली आन् मला पयला फोन माज्या थोरल्या भावाचा आला. म्हणला, 'मला आजपत्तूर तुजं काम नीट कळलं नव्हतं. पण तू किती मोटं काम करतीयास, हे आजच्या बातमीमुळं कळलं.' पण खरं सांगू राजू, हे काय माझं एकटीचं बक्षीस नव्हं. जोशी सर, सुनीतावहिनी, कामगार चळवळी, संगठनेतली माज्या सगळ्या आया- भयनी-भाऊ कार्यकर्ते आनी तुमीबी- या सगळ्यांचं अभिनंदन हाय, एवढंच मला कळतं!

राजा शिरगुप्पे

Mob. : 9423287320

